

бири тентек, бири тил алчаак, бири унутчаак, бири амалкөй, бири такмаза. Акын алардын кылык-жоруктарына бирде күлүп, бирде таң калып, бирок баарына атадай мээрим төгүп, алар сөзсүз жакшы балдар болуп эс тартат деген ишеничи бар. Ал эч убакта каармандарын урушпайт, акыл үйрөтпөйт, мактабайт. Ал ар бир каарманына жагдайга карата жаңыча көз караш менен кароого, өз алдынча туура чечим чыгарууга мүмкүнчүлүк берип турат. Ток пейил, баладай баео, жөнөкөй, өтө топуктуу, бирок жашоого да баладай кумар, изденгич жана эмгекчил балдар адабиятынын «баба дыйканы». А. Кыдыровдун чыгармачылыгын жыйынтыктап жатып, анын курбу-калемдештиринин бири К. Ашымбаев акындын төмөнкү сөзү менен аяктоону туура көрдүк. Анткени анын мүнөзүн жакындан билген сөз зергерлеринин бири К. Ашымбаев акындын эмгегине татыктуу салыштырма таап: «Португалиянын Азара аралындагы Монтепика тоосунун 6340 метри деңиздин түбүндө болуп, 2360 метри гана деңиздин үстүнөн көрүнөт экен. Билбегендер үстүнкү болүгүн гана көрүп, анча элес алышпаган экен. Ал эми илимпоздор деңиздин түбүнө чөккөн бөлүгүн кошо эсептешип, тогуз жарым миң метр бийиктикке жеткиришкен. Демек дүйнөдөгү бийик чоку эмеспи! Ал эми жаралганы жабык жүрүп, көпчүлүктүн көөдөнүнө көркөм ойдун уюткусун төгүп келген, эзели «Мен!» дебеген акын Абзий Кыдыровдун адабияттагы ордун «Билинбес бийиктикке» теңейт элем».[7]

Колдонулган адабияттар:

1. Абзий Кыдыров. «Туулган күн» Фрунзе. Мектеп., 1985
2. Абзий Кыдыров «Турмуш күүлөрү» Фрунзе. Мектеп., 1967
3. Абзий Кыдыров «Мээрим» Фрунзе. Мектеп., 1981
4. Үмүт Култаева. Илимий эмгектердин алты томдук жыйнагы Бишкек 2016, 3-том
5. Кыргыз совет балдар прозасынын антологиясы Фрунзе, Мектеп 1985
6. Абзий Кыдыров. «Эки дос» Фрунзе. Мектеп., 1975
7. Абзий Кыдыров. «Парыз» Фрунзе. Адабият., 1991 Ашымбаев Качкынбай Билинбес бийиктик / Кыргыз туус. 2011, 29-ноябрь

Рецензент: ф.и.д., профессор Жумаев М.

УДК 82-1/-9

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-224-231

Жумаев М. К.

Ж.Баласагын ат КУУ профессору, филол. и.д.,

“КЫРГЫЗ МОПАССАНЫ” О. АЙТЫМБЕТОВ ЖАНА ГИ ДЕ МОПАССАН

“КЫРГЫЗСКИЙ МОПАССАН” О. АЙТЫМБЕТОВ И ГИ ДЕ МОПАССАН

«KYRGYZ MAUPASSANT» O. AYTYMBETOV AND GUY DE MAUPASSANT

Аннотация: Макалада “кыргыз Мопассаны” аталган жазуучу О. Айтымбетовдун чыгармачылыгы француз жазуучусу Мопассандын чыгармачылыгы менен салыштырма планда каралган.

Түйүндүү сөздөр: повесть, роман, каарман, идея, сүйүү, автордук кредо, идеал, романтизм.

Аннотация: В статье в сопоставительном плане рассмотрены некоторые произведения французского писателя Ги де Мопассана и “киргизского Мопассана” О. Айтымбетова.

Ключевые слова: повесть, роман, герой, идея, любовь, авторское кредо, идеал, романтизм.

Annotation: In the article, are reviewed some works of the French writer Guy de Maupassant and «Kyrgyz Maupassant» O. Aytymbetov's some works in a comparative way/

Keywords: novel, story, hero, idea, love, author's credo, ideal, romanticism

О. Айтымбетовдун чыгармачылык жолундагы окурмандар арасына эки башка ой жараткан повесттеринин бири - “Торгойлуу талаа”. Повесть күндөлүк формасында жазылган. Ал 1978-жылдагы “Ала-Тоонун” № 3 санында жарык көргөн. Повесть “ЖЕЗДЕ, сиз кызык кишисиз...” деген жазуу менен башталат жана ал сөздөр Күндөлүктүн алгачкы сөздөрү болуу менен окурманды өзүнө тарткан табышмактуу милдетти аткарууга чакырылган. Ал повесттеги башкы каармандын бири Разактын көздөй балдызы болуп чыгат. Балдызынын жездесине карата ашык болуусу турмушта сейрек болсо да болуп калчу окуялардан. Бирок бул чыгармада махабаттын эмес, жездесинин башка селкилер менен болгон мамилесине эркисден күбө болгон, ошонун айынан ушундай мамилени самаган азгырыкка алдырган балдызынын ой санаасы, иштери борбордук орунга коюлгандыгы айгине. Анткени, күндөлүк ээси жездесин кызык киши катары мүнөздөйт да, “мага сиздин ушундай кызык экениңиз “өлгүдөй” жагат” деп тамшанат. Чыгарманын мазмуну тереңдеп, сюжет өнүгө баштаганда жездесинин “кызыктыгы” эмне болгон деген сапаттарына, иштерине байланыштуу экендиги акырындап ачылат.

Ал жездесине алгачкы күндөрүнөн ургаачы катары мамиле жасай баштагандыгы анык. Балдызы бул тууралуу күндөлүгүндө мындай маалымат берет: “Жезде, экөөбүз эң алгачкы кезигишкен күн – мен балапан кезде эжем экөөңөр биздин айылга ээрчишип келген күн, ээн үйдө экөөбүздүн алгач жолу жезде-балдыз катары эзилише маектешип олтурган күн, сиз мени жылуу көкүрөгүңүзгө кысып, наристе эриндеримден сүйүп турган күн, анан... анан. жездекебай... сиз мени эң алгач жолу кызганган күн кантип эле эсимден чыгып кетсин!” [1. 94.]

Келтирилген эпизоддон башталгыч класстын окуучу кызына жасалган мамиленин, тактап айтканда “эриндеринен сүйүү” эжесине үйлөнгөн жездесинин жоругу өөн экендигин байкоого болот. Ошол эле учурда мындай сценанын уюштурулушу автор тарабынан атайылап жасалгандыгы да талашсыз. Ал атайылап жезде, балдыздын жакындашуусуна реалдуудай саналган сценаларды табуу аракетинин натыйжасы. Антпегенде наристе кызды турмушта маңдайынан же ары болгондо кыргыз баласы бетинен “сүйүп” тим болору анык ко. Автор эжесине баш кошкондо эле жездесинин “кызык” экендигин уюштурууну ушинтип колго алып отурат.

Сюжеттин андан аркы өнүгүшүндө балдызы бешинчи класста окуп жүргөн кезинде эже, жездеси менен бирге “шаардын четиндеги эки бөлмөлүү үйдө турганда” эле жездеси ага ымандай сырын ача баштайт. Балдызынын сөзү менен айтканда күндөрдүн бир күнүндө жездесинин күңгүрөнүп, үстөкө-босток үшкүрүнүп отуруп ырдашы, ыйлаган көздөрүнүн

тагы даана көрүнгөндөн кийин балдызы аны мурда кара мүртөз, корс деп жүрсө, ушул белгилерден соң “ичине кир сактабаган эң бир ак көңүл, даалдаган ак пейил” адам деп сезип калуусуна бирден бир себеп болот. Ушундан соң жездеси аны менен “санаалаш” боло баштайт. Мындай “санаалаштык” биринчи кезекте жездесинин балдызына мектептеги балалык сүйүүсүнөн тактап айтканда Ырыс, анан Гүлжанды жоопсуз жактыруулары жөнүндөгү “санаалаш” иретинде берген маалыматтарынан байкалат. Аны балдызы “мындай сүйүү менен жалгыз гана мен эмес, бүт намыскөй улан-кыздар сыймыктана аларына шек кылбайм”, - [1. 54.] деп маани берет. Көрсө, башкы каарман турмушунда оокаттан кемчил үй-бүлөдөн болгондуктан сырткы кийимдеринен корунуп, аларга сезимин билдире албаптыр. Кийин мектепти бүтөр менен кара жумушка кирип, анан “аталуу балдар кие албаган кийимдерди кие” баштайт. Ошентип турмуштан өч алууга өтөт.

Мезгил өтүп Гүлжанга да жолуккан учур келет. Киного барышып, ары-бери сүйлөшкөн болушат. Бирок Гүлжан ага башка сүйгөнү бар экендигин билдиргенин укканда балдызы булардын мамилеси тууралуу мындай тыянакты ортого салат. “Сиздин махабатыңыз канчалык чексиз экенине көзү жетип турса да ал кыз жеңил ойлуулук кылып өзүн да, сизди да таалайсыз калтырган калпыс чечимге келген. Ал сиздей жумушчуну эмес кийин интеллигент болчу жигитти тандаган. Учурдагысына карап, чоркок бүтүмгө келген. Кийин анын арты кайгы менен бүткөн. Интеллигент болчу жигит анын гүлүнүн ширесине кангандан кийин кызыгы тараганда таштап койгон.” [1. 56.]

Маселенин өзөгү каармандын тактап айтканда балдызынын образында аналитикалуулук барбы, жокпу дегенде эмес, маселе биринчи кезекте анын аял катары сезимдеринин ойгонушунда. Чыгармада дал ушул маселеге абдан кунт салынган. Анткени, Разак балдызынан “көбүнчө кыздар жөнүндө, эжейлер жөнүндө сурап, жакшы кыздар менен көбүрөөк тааныш” деп кеңеш берчү экен. Анан балдызы “издеп жүрүп чоң кичинесине карабай мектебиндеги эң жакшы деген кыздар менен таанышып”, үйгө ээрчите келгенде, аларды жездеси киного алып барчу. Мына ушундай окуялардан кийин кимдин кимдигин аныктоо татаал суроого айлана баштагандыгына таң калып болбос. Буларга кошумча жездесинин цыган кыз менен болгон мамилеси жаш кызды эки эсе делбелентет. Мындайча айтканда жездесинин донжуандык басым туруму ага жашоодогу, өзү айткандай, “кызык киши экендигинен” улам “кызыктырып” салган го дешке негиз берет.

Бул окуя да капилет башталат. Мектептен келе жаткан кыз тааныш күлкүнү (жездесинин) угуп, кайдан чыгып жатканына кызыгат. Күлкү ал кезде жаңыдан салынып жаткан азыркы Токмок шаарынын заңгыраган айнек автовокзалынын коргондоп койгон тосмосунун ары жагынан угулуп жаткан экен. Абайлап тосмодон өтүп барып караса, “жанында калың кара жоолугунун эки учун колтугунун алдынан өткөрүп аркасына чие байлаган, жол-жолу бар шөлбүрөгөн узун боз кемсел, майда ак гүлдөрү бар, өзүнө аябай эле көлкүлдөгөн кара көйнөк, бутуна кемпирлер кийчү учу шуштугуй гөлөш кийип алган цыган кыз. Балдызынын көзү ымыр-чымыр боло түшөт. Анткени, жездеси кызды жибербей бек кучактап “ой-боюна койбой эриндеринен, бир аз чалкалата кысып, алкымынан узакка-узакка шимип жаткан” болот. [1.58.] Кыз да бошонгондон кийин эч урушпай, кайра шоктоно кыткылыктап башка сөзгө өтүшөт.

Жездесинин кеч келгенине мурда таң калып жүргөн кыз, ошо күндөн тарта себеби бештен белгилүү болуп, “стипендиямды бир баланын апасы каза болуп айлына кеткенге тыйын-тыпыры жок ошого бердим” деген калпынын айыбын ачкысы келсе да, негедир

эжесин да, жездесин да, өзүн да аяп кетет. Себеби, ал жездеси стипендиясын цыган кызга берип жатканын көрүп калган эле. Бирок цыган кызга карата болгон кызыгуу күч алып, күндөрдүн бир күнүндө аны көргөн жерден артынан акмалап келет да, жездеси экөөнүн мамилесине күбө болуп калат.

Дал ушул эпизод автор тарабынан наристе кыздын көзү менен берилип жатканына басым коёт. Ал баарына укмуштай тактык менен мамиле кылганы менен “жонуна кара тер чыгып,” ал жерден кеткиче шашат. Бирок анын аң-сезимине ушул окуянын берген таасири өмүр бою көлөкөдөй ээрчип келе бергенин ал өзү тана албайт. Мындайча айтканда ал “ошо күнү өмүрүндө биринчи жолу мойну, башын атыр самындап жуунат, уурданып бет май сүйкөнөт, башка кыздардыкына окшотуп көкүлүн кыркат”. Эң негизги ал “ошо күндөн тартып көкүрөгүндө кандайдыр бир ээленүү пайда болгонун” сезет. Анын натыйжасында ал ошо күндөн тартып боюна каранып басып калат жана бүткүл ой кыялын алиги цыган кыздай чырайлуу болуу ниетине бурат. ал “татына элпек, сүйкүмдүү болууну берет”. [1. 61-62.] Мындай ойлордун маңызына назар салганда аялдык гана атаандаштык, жеке максаттын чакырыгына баш берген азгырык гана тургандыгын байкоо кыйын деле эмес. Балдызы бул гана эмес, алардын артынан далай аңдуу жасап, ал тургай алардын үстүнөн чыгып калган кезге тушугат. Мындай сценалардын повестке кошулуусундагы автордук максат эмнеде? Муну бир сөз менен аныктоо оңойго турбас.

Ошондуктан француз жазуучусу Ги де Мопассандын айрым чыгармаларындагы каармандарына кайрылуу туура. Мындагы ойду тактоо үчүн биринчи кезекте анын “Турмуш” (“Жизнь”) аттуу чыгармасынын башкы каармандарынын бири Жанна менен салыштыруу жөн. Жанна он экиге чейин үйдө өсөт да, андан соң атасы барон Симон-Жак Ле Пертюн де Во Жан-Жак Руссонун көз карашын кызуу жактоочу жан катары кызын табиятты баалай билүүсү үчүн, жан дүйнөсүн табигый тазалыкта сактоо максатында монастрга он жетиге чыкканга чейин тарбиялоого жиберет. Мындагы максат коомдогу терс жосундардан алыс туруусу жана таза сакталуусу эле. Бирок табият деген табият, кыз он жетиге келгенде андагы табигый сезимдер ойгоно баштайт.

“И она стала мечтать о любви.

Любовь! Два года уже нарастал в ней страх приближающейся любви. Теперь ей дана свобода любить, только надо встретить *его*. Его!

Какой он будет? Этого она не представляла себе и даже не задумывалось над этим. Он будет *он*, вот и все.

Она знала одно, что будет любить его всем сердцем, а он - обожать ее всеми силами души. В такие вечера, как этот, они пойдут гулять под светящими пеплом звезд. Они пойдут рука об руку, прижавшись один к другому, ясно слыша биение сердца друга, ощущая теплоту плеч, и любовь их будет сливаться с тихой негой теплой летней ночи, и между ними будет такая близость, что они легко, одной лишь силой чувства, проникнут в сокровеннейшие мысли друг друга”. [2. 17.]

Кандай идиллия, кандай тазалык чакырыгы? 19- кылымдын селкиси менен 20-кылымдын селкисинин кыялдарынын айырмачылыгы эмнеде? Бир нече кылым мурдагы селки таза сүйүү тууралуу ойлонсо, жыйырманчы кылымдын селкиси жездесинин көңүлүнө чок салган цыган кызы менен атаандашууга, керек болсо эрегишке мектеп курагынан чыгууга даярданып жатат. Акырында бул сырткы таймаштын финалы эмнеге алып келди? Бул тууралуу автор чыгармасында ачык жооп бербейт.

Мопассан бул чыгармасын 1877-жылы эле жазууну баштаган болот. Аны жазуудагы максат жазуучунун саясий жана экономикалык аренага күн санап бекем орноп келе жаткан буржуазиялык коомго карата болгон ички жек көрүүсүн көркөм формада жарыялоо эле. Ал капиталисттик түзүлүштүн нравалык жактан коомго тарата баштаган терс сапаттарын ачууну көздөп, ошону менен бирге Агартуучулук доордон калыптанган аристократиянын төрөпейил, идеалдуулукту самаган жана сактоого умтулган дворяндык интеллигенциянын тагдырын сүрөттөөгө умтулган. Ошол эле маалда ал дворяндык интеллигенциянын иллюзордук доору бүтүп баратканына моюн сунуу бар экендигин бул чыгармасында эркисизден билдирет.

“Турмушта” жазуучу биринчи ирет аялзатын сүрөттөө жагынан абдан так, психологиялык жактан даана түзө алган чеберчиликке ээ экендигин көрсөтө алган. Романдын башкы каармандарынын бири Жаннанын образын ал аны ишенчээк, кубанычка, башкаларга жардамга даяр, сүйүүгө кумар, келечекки сүйгөн жары үчүн бүт дитин берүү менен тазалыкка умтулган жаш жан катары биринчи эле саптарынан көрсөтө баштайт. Дал ушул мыкты дээрлик сапаттар акырында аны турмуштун ачуу чындыгы менен кагышканда кандай трагикалык тагдырга кептерин жазуучу акырындык менен улам жаңы кырдаалдарда ачып отуруп, тарбиясынын практикалык кемчилдигин даана айкындайт.

Ал эми О. Айтымбетовдун каарманында мындай практикалык жактан кемчилдик жок экендиги көрүнбөйт. Тескерисинче ал аял, эркектин мамилелери тууралуу турмуштук сабактарды, “бешиктен бели чыкпай жатып” эле ала баштаган болот. Жездеси менен биринчи көрүшкөндө эле эринден өбүшүү, мектептен жакшы кыздар менен таанышып, жездесине ээрчитип келип, чогуу киного барып калуулары, цыган кыз менен мамилесине күбө болуусу, ал тургай алар менен чогуу даамдашып (вино ичип), алар тууралуу эч кимге айтпаса сөз берүүсү, жездесинин окуучу кезде мектептен тапкан жоопсуз сүйүүлөрүнөн кабардар болуусу, деги койчу, анын мындай “сабактарынын” саны жездеси экөөнүн торгойлуу талаада түн өткөрүүсүнө чейин улана берет. Жана ал “сабактар” муну менен эле бүтүп калбастан, бул аялдын турмушка карата болгон кандайдыр бир эрдемсинген демине ээ болгон менен уландысын да күттүрөт.

Мопассандын чыгармасында Жаннаны турмуштан өз учурунда албаган сабактарынын натыйжасы кандай болордугу акырындап ачылат. Мындайча айтканда баяндоонун жүрүшүндө Жанна улам барган сайын иллюзордук дүйнөсүнөн кол үзө баштагандыгы жана бул “кол үзүү” ага психологиялык жактан канчалык чыгымдуу болгондугу айкындалат. Жаннанын монастрда тарбияланган жана Европада ошол учурда кеңири тараган агартуучулук агымынын таасири менен капиталисттик мамилелердин күчүнө кирген учурдагы чөйрөнүн карама-каршы мүнөзү жаш кыздын психикалык жактан чайналуусун апогейине жеткирет. Ал гана эмес ал биринчи көргөндө эле сүйүү деген ушундай болсо керек деп кыялында түзүп алган образга окшоштурган виконт Жюльен де Ламардын ага үйлөнгөнгө чейинки жана баш кошкондон кийинки мамилелери такыр айырмалуу болуп чыгат. Анткени виконт Жюльен де Ламар жаңы, буржуазиялык эпоханын классикалык тиби. Бардыгын сарсептик менен карагандыктан жана ал жакырдаанып бараткан үй-бүлөдөн чыккандыктан, турмушун оңоо максатында баёо, ишенчээк, ак көңүл кызга да үйлөнүүнү эсеп менен ишке ашырат. Анын кызга болгон мамилеси дене ышкысын кандыруу менен анын акчасына ээ болуу ою менен коштолуп келет. Мындай мамиле алардын биринчи түнүнөн эле көрүнөт.

“Он набросился на нее жадно, будто изголодался по ней, и стал осыпать поцелуями - быстрыми, жгучими, как укусы, поцелуями все лицо ее и шею, одурманивая ее ласками. Она разжала руки и больше не противилась его натиску, не понимала, что делает сама, что делает он, в полном смятении не соображала уже ничего. Но вдруг острая боль пронизала ее, и она застонала, забилась в его объятиях, в то время как он грубо обладал ею. [2. 53.]

Ал эми “Торгойлуу талаа” повестиндеги кыздын (балдыздын) эркек менен болгон биринчи мамилеси канчалык так берилгение карабастан биринчи чакырык ал тарабынан берилгендиги кыздын азгырыктуу дүйнөсүн даана байкатат.

“Жезде, бир маалда жетип билегимден бурдай тарттыңыз. Сиз жакка күү менен чабыла түшүп, кучагыңызда калдым. Күйүгүп калыпшыз. Жүрөгүбүз дүкүлдөп, ээ бербей туйлап жатты. Кең көкүрөгүңүзгө башымды катып, жүрөктөрүбүздүн кагышын тыңшап турдум. Жезде, мени бир кездеги секелек кезимдегидей бек кысып алдыңыз. Көкүл чачым жаап калган жүзүмдөн сүйүп турдуңуз. Мен сиздин тааныш жытыңызды, **өзүм өмүр бою аңкыган жытты сездим**. Негедир эле сизге тартылып, жезде, уялбай этпей эле мен да бек кучактап алдым. Сиздин үй-жайлуу, бала - бакыралуу экениңиз ошо тапта мага бир тыйындай да көрүнбөй калды. ...Ошентип жалынып, жалбарып атып бир маалда күтүлбөгөн жерден эле алдыма тизелеп калдыңыз да кез келген эле кийим-кечемди, гүлдүү көйнөгүмдүн этегин, колдорумду, билектеримди, капрон байпак катып турган ак балтырларымды үзүлүп түшүп өөп кирдиңиз”. [1.97.] (Белгилеген – Ж.М.)

Алардын мамилеси сүрөттөлгөн саптарга көңүл салбай балдызынын турмуштук кредосуна кайрылалы. Ал болуп өткөн окуя жөнүндө жездесине мындай түшүндүрмө берет: “... Биз ошо жолу туура кылдыкпы, жокпу, билбейм. Бирок, мен билген бир нерсе бар. Адам бу жарыкчылыкка келген аз күндүк конок болсо, андан да - өкүнүчтүүсү - өзү өмүр бою самаган нерсесине кимдир бирөөнүн кеп-келечинен жазганып, кол сермей албай арманда өтсө анын эмнеси жашоо да, эмнеси жарыкчылык? Мен жетпей арманда калгандан көрө жетип арманда калганды баарынан жогору көргөн жанмын”. [1.98.]

Повестин сюжеттик өнүгүшүнөн аңдалып тургандай балдызы мектепти бүтүп шаарга жогорку окуу жайына кирип окуй баштагандан тарта жездесин көрүп калар бекем деп астыртан издөөгө өтөт. Акырында таап, бирок кыйла мезгил ал тааныбагандыктан өзүн билдирүүгө батына албай жүрөт. Акырында белсенип өзүн таанытып, жолугууга шылтоо табат. Иштеген жерине барат, жездесинин кийинки турмушунан толук кабардар болот. Алган жарынын бир жан экендигине ынанып, жездесин аяганга өтөт. Бул аёо иш жүзүндө өзүнүн ниетиндеги жашырган, бирок эртеби, кечпи жасай турган ишине актаныч себептер, мотиви экендиги анын “**өзү өмүр бою самаган нерсесине кимдир бирөөнүн кеп-келечинен жазганып, кол сермей албай арманда өтсө анын эмнеси жашоо да, эмнеси жарыкчылык? Мен жетпей арманда калгандан көрө жетип арманда калганды баарынан жогору көргөн жанмын**”,- деген патетикалык, жалган пафостуу сөздөрүнөн аңдалып турат.

Мопассандын каарманында мындай жалган пафостук мотивдер учурабайт, Тескерисинче, ал турмушка адам болуп келгенден кийин ошол аталышты бийик тутууга ар качан тырмышып жүрүп жашоо зарылдыгын турмуштук ар кандай кысымдарга карабай сактоого умтулат. Жанна виконт де Ламар менен баш кошкондон кийин анын ага карата мамилелерине көп деле сынчылык менен карабаска тырышат. Экөөнүн үйлөнгөндөн кийинки жер кыдырган сапарында күйөөсүнүн Жаннанын капчыгына ээлик кылышы,

ашыкча чыгымдарды тыюу аракетине адегенде Жанна маани бербейт. Жөн гана сарамжалдыктын бир белгисиндей түшүнүүгө аракет кылат. Анын мындай иштери кызды иренжитпейт, бирок үй бүлөлүк, жубайлык мамиледеги кылыгын ал чыккынчылык, саткындык катары баалайт. Себеби, виконт алардын кызматкери Розали менен алгачкы күндөн эле тымызын көңүл жакындык байланышты түзүп алган болот. Алардын байланышы Розалинин төрөтүнөн соң ачыкка чыгат. Ал эми графиня Фурвиль менен болгон катышы ачыла баштаганда, айрыкча графинянын күйөөсүнө бул мамиле жеткенде бул тымызын байланыш виконт менен графинянын капилет өлүмдөрү менен аякталат. Алардын мамилелери тууралуу кабардар болгон граф де Фурвиль аялын издеп чыгат. Мезгил жаандуу, алай-дүлөй шамалдуу күн эле. Алар мингендерин байлап коюшуп, малчы үчүн коюлган үстү жабык арабада болушчу. Граф булардын мамилелерине көзү жеткенден кийин арабанын эшигине такоол коюп, дөңгөлөктөрүнө коюлган тоскоолдорду алып, дөңдөн ылдый түртүп жүргүзүп жиберет. Араба ичиндегилер менен барып бийик жардан кулап, виконт менен графиня мерт болушат. Көптөр үчүн булардын өлүмү жаан-чачындан корголоп турган учурда араба шамалдын күүсүнө туруштук бере албай өзү жүрүп кеткендей, кыскасы, кокустуктан улам бирге өлүмгө кириптер болгондой таасир калтырат.

Ал эми Жанна алардын өлүмүнүн себептери ачылганда жан дүйнөсүнүн оорусуна чалдыгат. Бирок анын тагдырындагы сыноолор муну менен эле аяктабайт. Энеси баронесса өлгөндөн кийин Жанна анын катып жүргөн кутучасын ачып, энесинин да жагымсыз жоруктары менен таанышы анын ички жабыркоосуна кошумча санааларды берет. Көрсө, барынан мыктыдай үлгү катары санаган энеси да кезегинде атасынын “көзүнө чөп салып” жүргөн экен. Кутудагы сакталган буюмдардын ичинен “мен сенин назыңсыз жашай албайм, сагындым”, “бүгүн кечинде ал кетер менен кел” деген тааныш эмес кол менен жазылган саптарды окуп алып, энесинин да ойношу болгондугуна бир чети таң калса, экинчи чети жийиркене, итиркейи келет. Тазалыкка умтулган Жанна өзүн курчап турган чөйрөнүн ыпыластыгына каршы күрөшө албастыгын түшүнө баштайт. Бирок анын тарткан турмуштук кыйынчылыктары муну менен эле бүтүп калбайт. Күйөөсүнүн өлгөнүн укканда боюндагы наристеси өлүү түшүп жалгыз уулу менен калат. Уулу да дейдиленип жүрүп, энесине келбей, акча сурагандан башка кат жибербеген мерезден болуп чыгат. Энеси каршы экендигине карабастан Париждин бир сойкусуна сүйүү деп үйлөнүп алган болот. Акыры анын алган аялы да дүйнөдөн оорудан өткөнүн уккан Жанна алардын кызын өзүнө алуу чечимине келет. Анын бу жарыкчылыктагы бир тиреги, жашоодогу кызыкчылыгы жана үмүтү ошол секелек кызга бурулуп, байланат. Турмушта практикалык жактан баёо өсүп калган Жаннанын финансылык абалы начардап, таандык нерселерди четинен сатып, чакан фермасы менен калып күн кечирүүгө мажбур болгон тагдыр ээсинин жаңы мамилелер тушундагы өмүр жылдарын сүрөттөө менен жазуучу экономикалык өзгөрүүлөр учурундагы коом мүчөлөрүнүн бүтүндөй социалдык картинасын түзүүгө жетишкен. Мопассан турмуштагы мындай катаал да, татаал да нерселерди реалисттик планда чагылтуу менен бир эле аял, эркектин интимдик мамилелерин көргөзүү менен чектелбеген. Ал жашоонун эч болжогус бурулуштары болордугун каармандарынын тагдырлары аркылуу айкындап, бирок адамдагы тазалык баарынан бийик, түбөлүктүү экендигин, анын салтанаты эртеби, кечпи болордугун туйгузган. Жанна канчалык жеке жапакерчиликке батса да, дейди уулунун наристе кызын тарбиялоого алганы, анын күйөөсү менен байланышып көңүлүн ооруткан Розалинин

Жаннага жардамга келүүсү сыяктуу окуялар Мопассандын ушул чыгармасындагы идеялык баалуулуктар тизмегин түзөт.

Эки чыгарманы салыштырып караганда О. Айтымбетовдун каармандарында жашоонун кадыры, жарыкчылыктагы максат, милдети тууралуу кымындай ой салуу жоктугу байкалат. Разакты да калемгер жеңил ойлуу, кыз-келиндердин арасындагы ийгилигине манчыркаган жан катары сыпаттаган. Ал тууралуу жакшы деген пикирлерди да окурман анын жеке иш аракетинен билбестен балдызынын ооздон шилекейи чууруган суктаныч кептеринен улам тааныш боло берет. Тактап айтканда анын эжеси менен ажырашкандан кийин шаарга келишиндеги журналисттик ишмердиги, китебин чыгарып абройго жетишүүсү - баары статикалык планда гана баяндалат. Ал эми балдызынын ага карата болгон сезими бала күнүндөгү таасирлерден түптөлүп, турмуштук маани-маңызы жок, кыялйый самоолордун гана закымы. Ошондуктан ал жездесин тоого барууга көндүрүп, тээ бир кездеги самоолорун ишке ашырууга желпинип жатат. Аягында максатына жетүү менен ар кандай кеп-келечтерден айбыкпай турганын жар салып эрдемсигендигин ортого таштайт. Демек, бул аялдын бар түшүнүгү бир кезде жездеси жүргөн кыз кыркындай болуу. Ал эми Мопассан турмуштун жакшы, жаман жактары барабар болордугун, иллюзордук дүйнөдө жашоо адамга жабыр гана бериши ыктымалдыгын “Турмуш” романынын фактурасында түзүп бергендиги талашсыз.

Мопассанды окурмандар арасына бир гана эротикалык темадагы чыгармалар менен популярдуу болгон деп кароо калпыстык болор эле. Албетте, мындай окуялуулук чыгармаларында мол. Ошентсе да анын чыгармаларында коомдун, айрыкча, коом алмашуу учурундагы адамдардын психикалык, моралдык жабыркоолору менен ыңгайлашуулары жара тилгендей даана тартылгандыгын танууга болбос. Буга анын “Милый друг” (“Азиз дос”) аттуу романынын фактурасы, образдар системасы толук айгак. Сүрөткердин бул романы 1885-жылы жазылып, укмуштай ажиотаж жаратып, окурмандар арасында зор талапка ээ болгондугу маалым. Эки жылга жетип жетпеген убакытта эле роман анын чыгармачылыгын иликтегендердин бири Е. Евнинанын [2.523.] боюнча элүү бир жолу басылышка жеткендиги эскерилет. Ал эми бул романдын орус тилинде чыгышы дээрлик француз тилиндеги биринчи басылышы менен бирдей, тактап айтканда, 1885-жылы болушу китептин мазмуну тууралуу кабар кылат. Көпчүлүк окурмандар китепте аял, эркектин интимдик мамилелери сүрөттөлгөн дегендей кызда болуусу да мүмкүн. Албетте, мындай сценалар “Азиз досто” кыйла, бирок Мопассандын бул романында он тогузунчу кылымдын экинчи жарымындагы Франциядагы ички саясий абал менен тышкы саясатынын ортосундагы ажырым, бийлик төбөлдөрүнүн эки жүздүү жосундарын, кыскасы, коомдук ар кандай көрүнүштөрдү адамдар ортосундагы мамилелердин фонунда ачылып берген.

Колдонулган адабияттар:

1. Айтымбетов О. Торгойлуу талаа: повесть.- Ала-Тоо.-1978.- №3.
2. Ги де Мопассан. Жизнь. Милый друг: Романы. Пер. с франц. Ист.- лит. Справка Е. Евниной. – М.: Худож.лит., 1975.

Рецензент: ф.и.д., профессор К.Койлубаев